

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.2.12
УДК 343.8

Топчій В. В.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, директор
навчально-наукового інституту права
Державного податкового
університету
ORCID: 0000-0002-1726-9028

Колб О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, професор
кафедри кримінального права та
процесу Державного податкового
університету
ORCID: 0000-0003-1792-4739

Бусел А. О.,
студент II-го курсу, Національний
університет «Одеська юридична
академія»
ORCID: 0009-0001-1787-6995

РОЗШИРЕННЯ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ – ОДНЕ ІЗ ДжЕРЕЛ ПОСЯГАНЬ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

У науковій статті здійснено аналіз правового статусу засуджених до довічного позбавлення волі в Україні, на підставі результатів якого зроблено висновок про те, що зазначені суб'єкти кримінально-виконавчих правовідносин не наділені на рівні закону правом на короткочасні виїзди за межі виправної колонії, у тому числі при наявності виняткових особистих обставин. Також констатовано, що розширення прав осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, може привести до суспільної напруги та до створення одного з небезпечних джерел посягань на національну безпеку України, невід'ємним складовим елементом якої є визначений у законі порядок виконання – відбування зазначеного кримінального покарання.

Ключові слова: кримінальне покарання; довічне позбавлення волі; засуджений; правовий статус особи; мета покарання; основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених; запобігання; кримінально-виконавче законодавство.

Постановка проблеми. Як показує практика, останнім часом на законодавчому [1] та доктринальному [2] рівнях все частіше предметом розгляду та дискусій в Україні виступає правовий статус засуджених до довічного позбавлення волі. Зокрема, на сьогодні у провадженні Конституційного Суду України перебуває справа за конституційною справою засудженого до вказаного виду покарання А. О. Лужинецького, який вважає, що він має право на короткостроковий виїзд з виправної колонії у винятковий випадок, як це передбачено ст. 111 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) для інших категорій засуджених [3]. Без сумніву, що особи, які відбувають покарання, мають конституційне та передбачене законом право на звернення у будь-який державний орган (ст. 40 Конституції України, та ст. ст. 8, 107, 113 КВК), включаючи й Конституційний Суд України (ст. 56) [4]. Поряд з цим, враховуючи існуючі на сьогодні потенційні та реальні загрози, що посягають на національну безпеку України, варто досить виважено на всіх рівнях підійти до вирішення тих нагальних проблем, що стосуються не тільки і не стільки засуджених до довічного позбавлення волі, скільки до національних інтересів держави, одним із яких є забезпечення ефективного виконання покарань, та максимального досягнення його цілей з метою захисту інтересів потерпілих від злочину, суспільства та держави в цілому (ч. 1 ст. 1 КВК). Саме з цих міркувань досить важливо питання надання для засуджених до довічного позбавлення волі короткострокових виїздів за межі колоній у виняткових випадках більш детально та всебічно дослідити

на науковому рівні, враховуючи актуальність та прикладне значення вказаної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати вивчення наукової літератури свідчать про те, що досить предметно та продуктивно зазначеною проблематикою займаються такі учені, як: К. А. Автухов, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В. В. Василевич, А. А. Вознюк, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, І. М. Копотун, О. О. Кваша, В. Я. Конопельський, О. В. Лисодєд, В. О. Меркулова, Є. С. Назимко, А. В. Савченко, П. Л. Фріс, В. І. Шакун, І. С. Яковець та ін. Поряд з цим, у контексті досліджуваної у цій науковій статті проблематики, вказана тема вивчалась періодично та без комплексного підходу, який дає обґрунтовану відповідь на предмет конституційного звернення засудженого А. О. Лужинецького, що, у свою чергу, обумовлює її актуальність, теоретичну та прикладну в цілому спрямованість.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування наявності підстав для розширення прав засуджених до довічного позбавлення волі. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: 1) з'ясувати наявність соціально-психологічних, моральних, правових та інших підстав для розширення прав засуджених до довічного позбавлення волі; 2) окреслити можливі межі розширення прав цієї категорії засуджених; 3) уточнити правову основу для розв'язання досліджуваного питання.

Виклад основного матеріалу. Як видається, для того, щоб дати кваліфіковану відповідь на досліджуване у цій роботі питання, слід всебічно та системно підійти до

з'ясування змісту таких ключових для кримінально-виконавчого законодавства України понять, як: правовий статус особи та, зокрема, засудженого; мета і завдання кримінального покарання; правообмеження, які визначаються для певних категорій осіб, які відбувають покарання; режим виконання – відбування покарання. Зокрема, загальні засади правового статусу засуджених, включаючи й осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, визначені в Конституції України (ст. ст. 24, 27, 28, 63, п. 1 ст. 92) та КВК (ст. ст. 7-10). При цьому в жодній із правових норм не ведеться мова про виключне права засуджених на короткочасні виїзди за межі виправних і виховних колоній. Таке право, як це витікає з положень ст. 111 КВК, надається лише для певних категорій осіб, засуджених до позбавлення волі.

Отже, з огляду вимог Основного закону України та міжнародно-правових джерел, які є частиною національного законодавства (наприклад, Конвенції про захист прав і основоположних свобод [5]), юридичних підстав для надання права засудженим до довічного позбавлення волі на короткострокові виїзди за межі колонії, навіть у виняткових випадках, на сьогодні не передбачено.

Не визначені вказані підстави і в спеціальних (локальних) законодавчих актах України, які встановлюють права засуджених до покарань, пов'язаних з позбавленням волі, включаючи й довічне. Такий висновок витікає, зокрема, з таких положень КВК:

1. Відповідно до змісту ч. 2 ст. 151 вказаного Кодексу, на осіб, які

відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, поширюються права засуджених до позбавлення волі, передбачені ст. 107 цього законодавчого акту. Поряд з цим, остання ні для перших, ні для других суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин не передбачає їх право на короткочасні виїзди за межі колоній, тобто вимоги засуджених до довічного позбавлення волі на сьогодні є необґрунтованими та явно незаконними.

2. Згідно положень ч. 1 ст. 111 даного Кодексу, зазначене право визначено лише для засуджених, які тримаються у: а) виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання (ч. 2 ст. 18 КВК); б) дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання (ст. 98 КВК); в) дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях (ст. 98 КВК).

Таким чином, не дивлячись на вимоги принципу рівності засуджених перед законом (ст. 24 Конституції України та ст. 5 КВК), не всі категорії цих осіб мають право на короткочасні виїзди за межі колоній, позаяк їх правовий статус визначається тими правообмеженнями (карою та режимом виконання – відбування покарання), які встановлені для інших рівнів безпеки, що передбачено для них у вказаних кримінально-виконавчих установах закритого типу (ч. 3 ст. 11, ст. 17, 19, 94, 96-98 КВК), що, знову ж таки, не суперечить ні нормам Конституції України, ні тим міжнародно-правовим актам, які є частиною національного законодав-

ства (ст. 9 Основного Закону України).

Отже, в основу правообмежень для засуджених покладено рівень їх суспільної небезпеки, а в основу процесу виконання – відбування – режим забезпечення та реалізації тих чи інших правообмежень. При цьому режим складає основу такого елемента мети покарання, як кара (ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу (КК) України), а останнє є невід’ємною частиною та сутністю в цілому кримінальної відповідальності.

У науковій літературі під карою розуміють орієнтацію законодавцем суду на застосування до засудженого такого комплексу правообмежень і свобод, який буде відчутним і водночас достатнім для основних цілей покарання – виправлення цієї особи, а також здійснення заходів спеціальної (щодо конкретно взятого засудженого) та загальної (відносно інших громадян, які не притягались до кримінальної відповідальності) превенції (запобігання вчиненню нових злочинів (кримінальних правопорушень) [6, с. 107].

Натомість, термін «кримінальна відповідальність» тлумачиться ученими як передбачені санкціями норми кримінального права наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких зазнає винна у вчиненні кримінального правопорушення особа на підставі закону та рішення суду [7, с. 255-259].

У свою чергу, поняття «режим» дано у ч. 1 ст. 102 КВК, сутність якого зводиться до встановленого в законі порядку виконання – відбування того чи іншого кримінального покарання (ст. 51 КК), призначеного для засудженого судом [8, с. 564-579].

При цьому однією з функцій режиму є каральна, яка покликана особу, яка відбуває покарання, стримувати від вчинення нових злочинів не лише залякуванням, а й стимулюванням до її виправлення та отримання певних пільг і законних благ [8, с. 579].

Таким чином, сутність, зміст, обсяг тощо правообмежень відносно засуджених (у даному випадку – до довічного позбавлення волі) – це комплекс заходів юридичного, технічного, індивідуального та іншого спрямування, який формується на підставі загального (у виді поняття юридичної та кримінальної відповідальності), спеціального (шляхом закріплення у законі такої мети покарання і кримінально-виконавчого законодавства (ч. 1 ст. 1 КВК) та одиничного (обмеження прав, законних інтересів і свобод винної у вчиненні злочину особи) підходів на законодавчому, правоохоронному та правозастосовному рівнях, у зв’язку з необхідністю захисту інтересів особи, суспільства і держави у процесі виконання – відбування покарань.

З огляду цього, можна зробити висновок про те, що навіть при наявності визначених у законі виняткових особистих обставин (ст. 111 КВК) засуджений до довічного позбавлення волі не має права на короткотривалий виїзд за межі колонії, позаяк ступінь тяжкості вчиненого ним кримінального правопорушення (ст. 12 КК), характер і ступінь суспільної небезпеки даної категорії осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності [6, с. 18], режим (кара) виконання – відбування даного виду покарання (ст. 151 КВК), юридичний факт та інші соціально-

правові наслідки засудження винної особи (включаючи неможливість виїзду за межі колонії у випадках виняткових особистих обставин) – все це складає сутність і зміст правообмежень, які є необхідними і достатніми для досягнення визначеної мети покарання (ч. 2 ст. 50 КК) та мети кримінально-виконавчого законодавства України (ч. 1 ст. 1 КВК) – це реалії реалізації завдань кримінально-виконавчої політики як в Україні [9, с. 44-53], так і в цивілізованих зарубіжних державах [10], враховуючи, що в жодній із них на законодавчому рівні досліджуване у цій статті право засуджених не передбачено.

І, зрештою, як показали результати вивчення судової практики з питань призначення кримінальних покарань, щорічно кількість засуджених до довічного позбавлення волі зменшується, позаяк суди призначають його лише у виняткових випадках, з урахуванням всіх обставин кримінального провадження та винної особи [11, с. 245]. Вказаний факт виступає додатковим аргументом щодо того, що найбільш жорсткі заходи режиму виконання – відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, які визначені у законі (ст. ст. 102, 107, 151 КВК), є обґрунтованими як з огляду законодавчого, так і з точки зору судового підходу щодо вирішення вказаної проблематики. Так, якщо у 2002 році (першому звітному періоді після прийняття у 2001 році нового КК України) до довічного позбавлення волі було засуджено 150 осіб [12, с. 40], то у 2013 році (першому звітному періоді після прийняття Кримінального процесуального кодексу (КПК) 2012 року) – 53 осо-

би [13, с. 40], а у 2022 році – 23 особи [14].

Отже, якщо враховувати зазначену вище тенденцію щодо призначення судами покарання у виді довічного позбавлення волі, а також внесенні останнім часом зміни до чинного кримінально-виконавчого законодавства України щодо гуманізації процесу його виконання – відбування [1], то слід визнати, що навіть при тому, що станом на 01.07.2023 в нашій державі нараховувалось 1700 осіб, які були засуджені до даного виду кримінального покарання [15], їх кількість не може слугувати правовою підставою для надання ним права на короткостроковий виїзд за межі колонії, яке визначено в ст. 111 КВК. При цьому необхідно зазначити, що спроби послабити («удосконалити») режим виконання – відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, у тому числі й шляхом використання можливостей Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) в Україні є постійним як у часи дії КК 1960 року [16], так і в сьогоденні [3], що не можна розцінювати по-іншому, ніж як тиск на державу та суспільство, а також як цинічне ігнорування прав потерпілих від злочинів та їх законних представників, а також як джерело суспільно небезпечних посягань на національну безпеку, особливо в умовах війни з російською агресією у сьогоденні.

Як видається, у теперішніх соціально-економічних, правових та інших умовах життєдіяльності, що склались в Україні, держава об'єктивно вимушена вчиняти дії у так званій крайній необхідності (ст. 39 КК), позаяк законні інтереси інших осіб, у першу чергу потерпілих

від злочину, суспільства і держави є більш цінними у кримінально-виконавчій діяльності (ч. 1 т. 1 КВК) за ті права, які бажають собі здобути засуджені до довічного позбавлення волі.

Більш того, такий юридичний підхід не суперечить сьогодні жодному міжнародно-правовому акту, що є частиною національного законодавства України та регулює процес виконання – відбування покарань, до яких апелюють у своїх зверненнях як особи, які відбувають зазначене вище покарання, так і їх законні представники, а також деякі політики, науковці та інші суб'єкти формування і реалізації кримінально-виконавчої політики [9] (зокрема, це – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Рекомендації Ради Європи від 24.09.1982 № R(82)16; додаток до Рекомендації Ради Європи від 09.10.2003 № Rec(2003); витяги Європейського комітету з питань

запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; ін.) [3].

Висновок. Таким чином, проведений аналіз змісту законодавчих актів, включаючи й норми міжнародного права, судової практики та наукових джерел, дозволяє стверджувати, що жодних соціально-психологічних, моральних, правових та інших підстав для розширення у сьогоднішній прав засуджених до довічного позбавлення волі, у тому числі тих, що стосуються короткострокового виїзду цих осіб за межі колоній при наявності виняткових особистих обставин, не має, а будь-які спроби окремих суб'єктів правоохоронної, правозастосовної та нормотворчої діяльності з означених питань є не тільки науково не обґрунтовані, але й небезпечні у контексті існуючих потенційних і реальних загроз для національної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини : Закон України від 18.10.2022 № 2689-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Пісоцька О. «Право на надію» : заміна покарання у вигляді довічного позбавлення волі в українських реаліях. URL : <https://iurica.ligazakon.net>2050>.
3. Гордовенко В. Звернення судді Конституційного Суду України до ректора Національної академії внутрішніх справ від 20.07.2023. URL : <https://polim НАВС>.
4. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
5. Конвенція про захист прав і основоположних свобод : Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2006. 848 с.
7. Теорія держави і права : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
8. Кримінально-виконавче право України : підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2010. 752 с.

9. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України : моногр. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. 336 с.
10. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 514 с.
11. Про практику призначення судами кримінального покарання : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7. *Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова.* Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 231-245.
12. Судова практика щодо призначення покарань у 2002 році. *Вісник Верховного Суду України.* 2003. № 4 (38). С. 35-41.
13. Аналіз здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2013 році (за даними судової статистики). *Вісник Верховного Суду України.* 2014. № 5(183). С. 31-40.
14. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2022 році. URL : <https://Stan-Pravosuddya,2022>.
15. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України : станом на 01.07.2023. URL : <https://www.d.k.v.s.gov.ua>.
16. Огляд рішень Європейського Суду з прав людини. Донецьк : «Донецький Меморіал», 2011. 55 с.

V. Topchii, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine Director of the Educational and Scientific Institute of Law of the State Tax University

ORCID: 0000-0002-1726-9028

O. Kolb, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Criminal Justice Department of the State Tax University

ORCID: 0000-0003-1792-4739

A. Busel, Odesa Law Academy National University, student of the 3rd year

ORCID: 0009-0001-1787-6995

Extending the rights of those sentenced to life imprisonment is one of the sources of encroachments on the national security of Ukraine

In this scientific article, an analysis of the legal status of those sentenced to life imprisonment in Ukraine was carried out, based on the results of which it was concluded that the specified subjects of criminal-executive legal relations are not endowed by law with the right to short-term trips outside the correctional colony, in that including in the presence of exceptional personal circumstances.

In particular, it was established that according to the current criminal law of Ukraine, only certain categories of those sentenced to imprisonment have such a right, which, in fact, shows the essence of one of the elements of the purpose of punishment, namely punishment, the meaning of which is to establish at the legislative level and on the basis of the court decision of the relevant legal restrictions for the specified persons. At the same time, their implementation in the process of execution - the serving of punishments is carried out through such a basic means of correction and realization of convicts as the regime.

It has been proven that precisely because of the regime of legal restrictions, the state has the opportunity and in this connection takes the measures provided by law to solve the tasks of a criminal-executive nature, one of which is to prevent the commission of criminal offenses by both convicted persons and other persons.

Moreover, the legal status of those sentenced to life imprisonment established at the legislative level, especially in the area of legal restrictions, is aimed at deterring not only repeat offenders from committing particularly serious crimes, but also persons who for the first time planned or are preparing to commit such criminal offenses.

This conclusion is based on official statistical data, according to which, starting with the introduction in 2001 of the current criminal law of Ukraine, a new punishment - life imprisonment. So, if in 2002 the number of such convicts in our country was more than 100 in absolute numbers, then in 2022 it will be more than 10.

Based on this, this scientific article states that the expansion of the rights of persons serving life imprisonment can lead to social tension and to the creation of one of the dangerous sources of encroachments on the national security of Ukraine, an integral component of which is a certain in the law, the order of execution is serving the specified criminal punishment.

Key words: *criminal punishment; life imprisonment; condemned; legal status of a person; purpose of punishment; the main means of correction and resocialization of convicts; prevention; criminal executive legislation.*